

Gülsənəm NOROVA*
Nəfisə EŞNƏZƏROVA*

TÜRK DİLLƏRİNİN İNKİŞAFI: NƏZƏRİ DİLÇİLİK ƏSASLARINDA ÖZBƏKİSTAN VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN YERİ

XÜLASƏ

Bu məqalədə 1926-cı ildə Bakıda keçirilən Birinci Türkoloji Qurultayın türk dillərinin inkişafındakı rolu elmi cəhətdən təhlil edilir. Qurultay çərçivəsində qaldırılan əsas dil problemləri - yazı islahatı, ədəbi dil standartları, terminologiya, dialektologiya və pantürkist dil birliyi məsələləri nəzəri dilçilik baxımından əhatə olunur. Həmçinin, bu proseslərdə özbək və Azərbaycan dillərinin rolu, onların fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə təhlil edilir. Məqalədə Birinci Türkoloji Qurultayın qərarlarının özbək və Azərbaycan ədəbi dilləri də daxil olmaqla, sonrakı türk dillərinin təşəkkülünə və inkişafına təsiri konkret mənbələrə və elmi ədəbiyyata əsaslanaraq açılır.

Açar sözlər: *Birinci Türkoloji Qurultay, türk dilləri, nəzəri dilçilik, özbək dili, Azərbaycan dili, ədəbi dil, dil islahatı, Latın qrafikası, pantürkizm birliyi.*

XX əsrin əvvəllərində türk xalqlarının ictimai-siyasi və mədəni həyatında baş verən köklü dəyişikliklər dil məsələsini gündəmə gətirdi. Bu baxımdan, 1926-cı il fevralın 26-dan martın 6-dək Bakıda keçirilən Birinci Türkoloji Qurultay türk dilləri tarixində mühüm dönüş nöqtəsi oldu. Bu qurultayda türk dillərinin inkişafı, yazı məsələsi, ədəbi dil normaları, terminologiya, eləcə də etnoqrafik və mədəni məsələlər ilk dəfə geniş, ümumtürk miqyasında müzakirə edildi [Baskakov, 1968: s.1;12 - 15-b].

Qurultaya keçmiş SSRİ-nin türkdilli respublikalarından və muxtar vilayətlərindən ümumilikdə 131 alim, dilçi, tarixçi, yazıçı, şair və mədəniyyət xadimi dəvət olunmuşdu. Bundan əlavə, Almaniya, Türkiyə və digər ölkələrdən müşahidəçi qonaqlar da iştirak edirdilər.

Burada türk xalqlarının tarixinin öyrənilməsinin mövcud vəziyyəti və yaxın gələcəkdəki vəzifələri, türk xalqlarının etnoqrafik öyrənilməsinin mövcud vəziyyəti, türk dillərinin digər dil ailələri ilə genetik əlaqələri, türk dillərinin öyrənilməsinə elmi və metodoloji yanaşmalar, türk dillərinin yazı və əlifbasında islahatlar kimi məsələlərə toxunulub.

* Flologiya üzrə fəlsəfə doktor, dosen .Email: gulsanam 19 81ndpi@umail.uz

* Nəvai İnnovasiya Universiteti Dilçilik fakültəsinin 1-ci kurs magistr tələbəsi

Konqresin ən vacib nəticələrindən biri latın əlifbasına keçid məsələsinin elmi-metodoloji əsaslarının müzakirəsi oldu. Konqresdə iştirak edən alimlər türk dillərinin fonetik xüsusiyyətlərini tam əks etdirən ərəb qrafikasıdan imtina edib latın qrafikasına keçməyin zəruriliyini əsaslandırıdılar və nəticədə latın əlifbasına keçmək qərarı verildi.

Eyni zamanda, qurultayda pantürk ədəbi dilinin, terminologiyanın və vahid dil standartlarının yaradılması ilə bağlı elmi təkliflər irəli sürüldü. Bu məsələlər türk dilləri arasında dil yaxınlığının gücləndirilməsi, mədəni və elmi mübadilənin aktivləşdirilməsi və milli dilçiliyin yeni səviyyəyə qaldırılması məqsədi ilə müzakirə edildi.

Özbək dilçiləri də qurultayda fəal iştirak edərək təkcə dil və yazı məsələləri ilə bağlı deyil, həm də türk dilləri arasında elmi və mədəni integrasiyanın gücləndirilməsi ilə bağlı təkliflər irəli sürdülər. Məsələn, özbək nümayəndələri tərəfindən irəli sürülən bəzi elmi və təşkilati təşəbbüslər türk dilçiliyinin sonrakı inkişafına təsir göstərmişdir.

Nəticədə, Birinci Türkoloji Qurultay türk dilləri tarixində ilk dəfə olaraq dil, yazı, ədəbi dil normaları və terminologiyanın pantürkizm miqyasında hərtərəfli təhlili üçün bir platforma rolunu oynadı. Qurultayın qərarları türk dillərinin sonrakı islahatlarına, yeni əlifbaların tətbiqinə və dilçiliyin müstəqil bir sahə kimi inkişafına böyük təkan verdi.

Nəzəri dilçilik baxımından I Türkoloji Qurultay türk dillərinin tarixi-müqayisəli öyrənilməsinin elmi və metodoloji əsaslarını möhkəmləndirdi. Qurultay dil hadisələrini təsadüf əsasında deyil, tarixi inkişaf və qardaş dillər arasındakı genetik əlaqələr əsasında təhlil etməyin zəruriliyini vurğuladı. Xüsusilə, dil vahidlərinin fonem, morfem və leksik səviyyələrdə sistemli şəkildə öyrənilməsi mühüm elmi prinsip kimi irəli sürüldü.

Konfrans materiallarında qeyd olunurdu ki, fonetik səviyyədə türk dillərinə xas olan sait və samit fonemlərindəki tarixi dəyişikliklər, məsələn, bəzi dillərdə qədim türk d foneminin y və ya z səsləri ilə əvəz olunması (adığ → ayığ / azığ) müqayisəli təhlil yolu ilə izah edilməlidir. Morfoloji səviyyədə cəm, yiyəlik və təpki şəkilçilərinin ortaq türk modelinin mövcudluğu göstərilmişdir, məsələn, cəm -lar/-lər şəkilçisinin özbək, Azərbaycan, qazax və türk dillərində ortaq kökə malik olması tarixi və müqayisəli dəlillərlə əsaslandırılmışdır. Leksik səviyyədə əsas diqqət ortaq türk kök sözlərinin müəyyən edilməsinə və onları dialektal və ya ikinci dərəcəli təbəqələrdən fərqləndirməyə yönəldilmişdir. Məsələn, ota, ona, yer, koz, köl kimi sözlərin demək olar ki, bütün türk dillərində cüzi fonetik fərqlərlə qorunub saxlanması türk dillərinin tarixi birliyini göstərən mühüm dəlil kimi şərh edilmişdir.

Bu nəzəri yanaşma sonralar özbək və Azərbaycan dillərinin qrammatikasının yaradılması üçün mühüm metodoloji əsas rolunu oynamışdır. Xüsusilə, 20-ci əsrin ortalarında yaradılmış özbək qrammatikalarında fonetik sistemin fonemlər əsasında təsviri, morfologiyada affikslərin tarixi mənşəyinin nəzərdən keçirilməsi də bu elmi

ənənəyə gedib çıxır. Eynilə, Azərbaycan qrammatikalarında söz yaradıcılığı və qrammatik kateqoriyalar tarixi-müqayisəli baxımdan izah edilmişdir. Bu vəziyyət türk dilçiliyində nəzəri və praktik qrammatika arasında ayrılmaz əlaqəni təmin etmiş və ayrı-ayrı milli dillərin öyrənilməsində pantürkist elmi meyarların formalaşmasına xidmət etmişdir [Kononov, 1974: s.41-45-b].

Qurultay özbək dilini tarixən formalaşmış və inkişaf etmiş müstəqil ədəbi dil kimi tanıdı. Bu, özbək dilini təkcə dialektlər toplusu kimi deyil, həm də özünəməxsus sabit normaları və ədəbi ənənələri olan bir dil kimi qiymətləndirmək üçün zəmin yaratdı. Qurultay müzakirələrində özbək dilinin fonetik sistemi, xüsusən də saitlər sistemi və vurğu məsələsi müzakirə edildi.

Özbək dilinə xas olan 6-7 əsas sait foneminin (a, e, i, o, u, o') fonoloji differensiasiyası qeyd edilmiş və onların fərqi uzunluğa və ya qısalığa deyil, keyfiyyətə əsaslanmışdır. Məsələn, o / o' fonemlərinin semantik differensiasiyası ol və o'l, qol və kol kimi minimal cütlüklər vasitəsilə elmi şəkildə nümayiş etdirilmişdir.

Vurğu məsələsinə gəldikdə, qeyd edildi ki, özbək dilində vurğu nisbətən sabitdir, əsasən sözün sonuna yaxın hecaya düşür, lakin müəyyən qrammatik formaların və şəkilçilərin təsiri altında dəyişə bilər. Məsələn, kitabób - kitabóbs, boráman - borámiz kimi formalarda vurğunun dəyişməsi hadisəsi nümunə kimi göstərilmişdir.

Qurultaydan sonra özbək ədəbi dilinin latın qrafikasına keçirilməsi prosesi sürətləndi. Bu, fonetik dəqiqliyin təmin edilməsinə xidmət etdi. Latın əlifbasına əsaslanaraq, özbək dilinin fonoloji xüsusiyyətlərini tam əks etdirən qrafik sistem hazırlanmışdır. Xüsusilə, özbək dilinə xas olan o', g', q səsləri üçün ayrıca hərflərin və simvolların tətbiqi mühüm elmi və praktik nəticə oldu.

Məsələn: o' (orta, əl, ox) səsi əvvəlki o səsinə aydın şəkildə fərqlənirdi . g' (dağ, taxıl, buxar) səsi solğun arxa samit kimi müstəqil qrafik ifadə qazandı . q (qara, qış, karandaş) səsi isə dərin arxa samit kimi k səsinə ciddi şəkildə ayrılırdı.

Bu qrafik fərqlər özbək dilinin fonetik sistemini yazılı şəkildə tam əks etdirməyə imkan yaratdı. Onlar ədəbi dilin normalarını möhkəmləndirməyə, savadlılığı artırmağa və vahid standart əsaslanan elmi və bədii mətnlər yaratmağa xidmət etdi. Nəticədə, özbək dili 20-ci əsrin birinci yarısında müasir ədəbi dil kimi inkişafı üçün möhkəm elmi və praktik təməl qazandı [Rahmatullayev , 1998: s. 72-75-b].

Oğuz qrupunun aparıcı türk dillərindən biri olan Azərbaycan dili qurultay çərçivəsində fəal və mənalı müzakirələrin mərkəzində idi. Xüsusilə, ədəbi dilin xalq dialektlərindən uzaqlaşdırılmasını dilin inkişafına təhlükə kimi qiymətləndirən Azərbaycan dilçiləri onu canlı xalq nitqinə yaxınlaşdırmaq, həddindən artıq normativ mürəkkəbliyi aradan qaldırmaq və fonetik və qrammatik normaları sadələşdirmək məsələlərini irəli sürdülər. Bu yanaşma dilin təkcə ədəbi-elita təbəqəsində deyil, həm də geniş sosial mühitdə fəal şəkildə istifadə olunan ünsiyyət vasitəsi kimi gücləndirilməsinə yönəlmişdi.

Bu fikirlər Ağayevin tədqiqatlarında elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. Alim öz əsərlərində xalq dialektlərinə əsaslanmadan ədəbi dil normalarının inkişafının süniliyə gətirib çıxardığını vurğulayır. Məsələn, Ağayev bəzi fel formalarının formal ədəbi variantlarının şifahi nitqdə praktik olaraq istifadə edilmədiyini, bunun əvəzinə xalq dialektlərində fəal şəkildə istifadə olunan daha sadə formaların olduğunu göstərir. O, həmçinin ədəbi dil ilə canlı nitq arasındakı tələffüz fərqlərini azaltmağın zəruriliyini əsaslandırır və həddindən artıq fonetik variantların qorunmasının dilin öyrənilməsini çətinləşdirdiyini qeyd edir [Ağayev, 1981: s.56 - 59 -b].

Ağayevin verdiyi digər mühüm nümunə leksik təbəqə ilə bağlıdır ki, bu da onun ədəbi dildə aktiv olan, lakin xalq nitqində praktik olaraq istifadə olunmayan bəzi alınma vahidlər əvəzinə dialektlərdə geniş yayılmış türk sözlərini standartlaşdırmağın tərəfdarı olduğunu göstərir. Onun fikrincə, belə bir yanaşma ədəbi dilin sosial dəstəyini gücləndirir, onun sabitliyini və uzunmüddətli inkişafını təmin edir. Ümumiyyətlə, qurultay çərçivəsində irəli sürülən və Ağayevin tədqiqatlarına əsaslanan bu fikirlər Azərbaycan dilinin təbii, populyar və funksional inkişaf modelinin formalaşmasına xidmət etmiş və sonrakı dil siyasətinə və ədəbi dil standartlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir.

Təcrübədə bu fikirlər bir sıra konkret təkliflərdə ifadə olunmuşdur. Məsələn, şifahi nitqdə geniş istifadə olunan daha sadə fel formalarının ədəbi norma kimi tanınması, mürəkkəb şəkilçi sistemlərinin sadələşdirilməsi və tələffüzdəki süni fərqlərin aradan qaldırılması təklif edilmişdir. Bəzi rus və fars alınmaları əvəzinə xalq dilində fəal şəkildə istifadə olunan türk variantlarının istifadəsi məsələsi də müzakirə edilmişdir (məsələn, formal-stilistik sözlər əvəzinə gündəlik nitqə yaxın vahidlərdən istifadə).

Qurultaydan sonra Azərbaycanda dil islahatları praktiki mərhələyə qədəm qoydu. Xüsusilə, latın qrafikası əsasında yeni dərsliklər, orfoqrafiya təlimatları və izahlı lüğətlər yaradıldı. Bu nəşrlərdə dilin fonetik xüsusiyyətləri daha aydın şəkildə əks olundu, orfoqrafiya qaydaları sadələşdirildi və tədris prosesinə uyğunlaşdırıldı. Nəticədə, Azərbaycan dilinin ictimai həyatdakı mövqeyi möhkəmləndi və dil təkcə ədəbi və elmi sahələrdə deyil, həm də gündəlik ünsiyyətdə fəal şəkildə istifadə olunmağa başladı.

Ümumilikdə, qurultay Azərbaycan dilinin inkişafında balanslaşdırılmış dil siyasətinin formalaşmasına xidmət etdi: bir tərəfdən ədəbi normalar qorunub saxlanıldı, digər tərəfdən isə dil xalq nitqinə yaxınlaşdırıldı və onun kommunikativ effektivliyi artırıldı.

Nəzəri və müqayisəli dilçilik baxımından özbək və Azərbaycan dillərinin təhlili onların pantürk kökünə mənsub olduğunu açıq şəkildə təsdiqləyir. Hər iki dil türk dillərinin qədim oğuz - qarluq təbəqələri ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır və tarixi miqrasiyaların, siyasi mühitin və ərazi amillərinin təsiri altında bir növ müstəqil ədəbi norma kimi formalaşmışdır. Eyni zamanda, leksik fond, qrammatik quruluşda və semantik sistemdə ortaqlıqlar qorunub saxlanılmışdır. Xüsusilə, hər

iki dildə leksik oxşarlıqlar və fonetik fərqlər aydın şəkildə müşahidə edilə bilər. Gündəlik nitqdə fəal istifadə olunan əsas sözlər hər iki dildə demək olar ki, eyni semantik məzmunu malikdir: Özbəkçə: *kitab, xalq, dil, dağ, ata, uşaq* və azərbaycanca: *kitab, xalq, dil, dağ, ata, uşaq*.

Bu nümunələr ortaq türk leksik vahidlərinin qorunub saxlanılmasını göstərir. Lakin fonetikada bəzi sistematik fərqlər mövcuddur. Məsələn, özbək dilindəki *t samitinin* Azərbaycan dilindəki *d* (*til – dil*) ilə əvəz olunması, o saitinin *a* (*kitab – kitab*) ilə uyğunluğu, eləcə də *tog' – dagh cütliyi* fonetik inkişafın müxtəlif istiqamətlərini əks etdirir. Bu vəziyyət ortaq türk fonemlərinin regional variantları kimi şərh olunur [Erdal, 2004: s.88 – 90 -b].

Bu iki dildə qrammatik quruluşda da oxşarlıqlar və fərqlər mövcuddur. Məsələn, fəil sistemi müqayisəli təhlildə çox vacibdir. Məsələn: Özbəkçə: *gəlmək, getmək, yazmaq, gəlmək və Azərbaycanca: gəlmək, getmək, yazmaq, gəlmək*.

Burada feil kökləri ortaq olsa da, zaman və şəxs-say göstəriciləri fərqlənir. Azərbaycan dilində indiki davamedici zaman *-ır / -ir* (*yazıram*) şəkilçisi ilə ifadə olunur, özbək dilində isə indiki-gələcək zaman forması (*yazman*) və ya analitik konstruksiyalar (*kelayam*) üstünlük təşkil edir. Bu qrammatik fərqlər hər iki dilin müstəqil normativ sistemlərə malik olduğunu göstərir.

Həmçinin, fəli kəsir və yiyəlik şəkilçiləri sistemində oxşarlıqlarla yanaşı, fərqlər də mövcuddur. Özbəkçə: *uyum, kitabim, dostim* və azərbaycanca: *evim, kitabim, dostum*.

Bu nümunələrdəki yiyəlik şəkilçiləri ortaq türk əsasına malik olsa da, fonetik uyğunlaşma və orfoqrafiya normaları fərqlidir. Xüsusilə, Azərbaycan dilində sait harmoniyasının ardıcıl olaraq qorunması (*kitabim*), özbək dilində isə bəzi hallarda sadələşdirmə (*kitabim*) müşahidə olunur.

Sintaksisdə SOV (sahib-obyekt-obyekt) modeli hər iki dil üçün tipikdir: Özbək: *Kitabı oxudum*. Azərbaycanca: *Kitabı oxudum*.

Bu baxımdan sintaktik paralellik güclüdür və qarşılıqlı anlaşılmanı artırır. Lakin ədəbi üslubun milli xüsusiyyətlərini müəyyən edən qoşma və köməkçi sözlərin istifadəsində bəzi fərqlər mövcuddur.

Özbək və Azərbaycan dillərinin müqayisəli təhlili göstərir ki, onlar fonetik, morfoloji və zaman sistemlərinə görə fərqlənən, ortaq türk leksik və qrammatik əsasını qoruyub saxlayan müstəqil ədəbi dillər kimi inkişaf ediblər. Bu fakt bir tərəfdən türk dilləri arasındakı tarixi və genetik əlaqələri təsdiqləyir, digər tərəfdən isə hər bir dilin milli və mədəni kimliyini ortaya qoyur. Bu müqayisəli yanaşma türk dilçiliyinin, ədəbi dil siyasətinin və ortaq türk dil irsinin öyrənilməsində böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, özbək dili məsələsi I Türkoloji Qurultay çərçivəsində xüsusi diqqət yetirilən vacib sahələrdən biridir. XX əsrin əvvəllərində özbək dili tarixi cəhətdən mürəkkəb və məsuliyyətli bir mərhələdən keçirdi. Bu dövrdə o, zəngin çiğatay ədəbi dili ənənələrinə əsaslanaraq müasir milli ədəbi dil kimi formalaşma prosesində idi. Xüsusilə, o dövrdə müxtəlif regional dialekt və

dialektlərin ədəbi dillə əlaqəsini müəyyən etmək (məsələn, Daşkənd, Fərqanə və Xorazm dialektlərinə əsaslanan normalar məsələsi), ədəbi dilin normalarını müəyyən etmək , yəni şifahi xalq dili ilə yazılı ədəbi dil arasında tarazlıq tapmaq , yazıda islahatlar aparmaq və ərəb qrafikasının imkanlarının özbək dilinin fonetik sisteminə tam uyğun gəlməməsi ilə bağlı problemləri aradan qaldırmaq vacib idi .

Qurultayda özbək dilinin müstəqil ədəbi dil statusu məsələsi də geniş müzakirə olunub. Bəzi müzakirələrdə özbək dilinin tarixi kökləri, xüsusən də onun Çığatay ədəbi dili ilə genetik və mədəni əlaqəsi vurğulanıb, eləcə də onun müasir tələblərə uyğun olaraq yenilənməsinin zəruriliyi vurğulanıb. Bu prosesdə dilin təkcə tarixi irsə deyil, həm də ictimai-siyasi və mədəni həyatın tələblərinə əsaslanaraq inkişaf etməli olduğu irəli sürülüb.

Özbək dilçiliyi və ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri I Türkoloji Qurultayda fəal iştirak etmişlər. Xüsusilə, Əbdürrəuf Fitrət, Qayum Ramazon və Aşuralı Zohiri kimi ziyalılar özbək dilinin perspektivləri ilə bağlı mühüm elmi və ideoloji təkliflər irəli sürmüşlər. Onlar özbək dilinin milli ədəbi dil kimi gücləndirilməsi , ədəbi dili xalq dilinə yaxınlaşdırılması , süni və ağır üslubdan imtina edilməsi və dili həddindən artıq ərəb və fars elementlərindən təmizləmək kimi əsas ideyaları irəli sürdülər , lakin tarixi və mədəni təbəqəni inkar etmədilər .

Xüsusilə, Əbdürrəuf Fitrət mühazirə və çıxışlarında özbək dilinin təkcə bədii ədəbiyyatda deyil, həm də elm, təhsil, mətbuat və dövlət idarəçiliyi dili kimi əhəmiyyətini vurğulayırdı. O, ünsiyyət vasitəsi kimi onun fəal istifadəsinin vacibliyini qətiyyətlə vurğuladı. Fitrətə görə, "dil millətin ruhudur və o inkişaf etmədikcə, millət tam inkişaf edə bilməz" [Fitrət, 1927: s.12 - 18 - b].

Qurultayın ən vacib və tarixi qərarlarından biri latın qrafikasına keçid idi . Bu məsələ həm də özbək dili üçün dönüş nöqtəsi oldu. Ərəb əlifbası özbək dilinin saitlərini tam ifadə edə bilmədiyi üçün savadlılığın inkişafında müəyyən çətinliklər yaratdı. Latın qrafikasına keçid əhalinin kütləvi savadlılığını birbaşa artırdı , səs və hərflər arasında aydın uyğunluq olan fonetik prinsipə yaxın bir yazı sistemi yaratdı və özbək dilinin səs sistemini aydın və ardıcıl şəkildə ifadə etdi .

Nəticədə, 1929-cu ildən başlayaraq özbək dilində latın qrafikasına əsaslanan yeni yazı sistemi tətbiq olundu və bu da özbək mətbuatının, təhsil sisteminin və ədəbiyyatının sürətli inkişafına güclü təkan verdi.

I Türkoloji Qurultay Özbək dilini elmi tədqiqat obyektinə kimi gücləndirmək, müasir özbək dilçiliyini formalaşdırmaq, dil siyasətini, ədəbi normaları və terminoloji sistemini inkişaf etdirmək. Bu, əsas idi . [Xudoyberqanov, 2006:s.156-164-b].

Buna görə də, bu qurultay təkcə türk dilçiliyi tarixində deyil, həm də özbək dilinin inkişaf tarixində mühüm bir mərhələ hesab olunur . Nəticə etibarilə, I Türkoloji Qurultay özbək dilinin milli ədəbi dil kimi formalaşması, standartlaşdırılması və modernləşdirilməsi prosesinə əvəzsiz töhfə vermişdir. Bu qurultay vasitəsilə özbək dilinin elmi əsaslarla inkişaf etdirilməsi və cəmiyyətin bütün sahələrində fəal şəkildə istifadə edilməsi ideyası gücləndirilmişdir. Bu gün özbək

dilinin dövlət dili kimi yüksək statusu və sabit inkişafı bu tarixi proseslərlə qırılmaz şəkildə bağlı olaraq qiymətləndirilə bilər.

Nəticə olaraq, Birinci Türkoloji Qurultay türk dillərinin inkişafında həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən əhəmiyyətli tarixi hadisə olmuşdur. Bu qurultay özbək və Azərbaycan dillərinin ədəbi dil kimi formalaşmasına, yazının islahatına və elmi dilçiliyin inkişafına güclü təkan vermişdir. Nəzəri dilçilik əsasında qəbul edilən qərarlar bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmiş, müasir türkologiyanın təməlini təşkil etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Baskakov N. A. *"Vvedeniye v izuçeniye türkskix yazykov"* Moskva, 1968. Səhifələr 15-20 .
2. Kononov A.N. *"Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka"* Leningrad, 1974. Səh. 41 - 45.
3. Rahmatullayev Ş. *"Özbək ədəbi dilinin tarixi"* . Daşkənd, 1998. səh. 72-75 .
4. Ağayev F. *Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi*. Bakı, 1981. — səh. 56–59.
5. Erdal M. *Qədim Türk Dilinin Qrammatikası*. Leiden, 2004. — s. 88–90.
6. Fitrat A. Dil və Millət. – Daşkənd, 1927. – S. 12-18 .
7. Xudoyberqanov R. Türkologiya tarixi. – Daşkənd: Fan, 2006.

РАЗВИТИЕ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ: МЕСТО УЗБЕКСКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ В РАМКАХ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

АННОТАЦИЯ

В данной статье с научной точки зрения анализируется роль I Тюркологического съезда, состоявшегося в 1926 году в городе Баку, в развитии тюркских языков. В рамках съезда освещаются основные языковые проблемы, такие как реформа письменности, нормы литературного языка, терминология, диалектология и вопросы общетюркского языкового единства, рассмотренные с позиций теоретического языкознания.

Кроме того, анализируется роль узбекского и азербайджанского языков в данных процессах, а также их фонетические, лексические и грамматические особенности на основе сравнительного подхода. В статье на основе конкретных источников и научной литературы раскрывается влияние решений I Тюркологического съезда на последующее развитие тюркских языков, в том числе на формирование и развитие узбекского и азербайджанского литературных языков.

Ключевые слова: I Тюркологический съезд, тюркские языки, теоретическое языкознание, узбекский язык, азербайджанский язык, литературный язык, языковая реформа, латинская письменность, общетюркское единство.

**THE DEVELOPMENT OF TURKIC LANGUAGES: THE PLACE OF THE
UZBEK AND AZERBAIJANI LANGUAGES WITHIN THE FRAMEWORK
OF THEORETICAL LINGUISTICS**

ABSTRACT

This article provides a scholarly analysis of the role of the First Turkological Congress, held in Baku in 1926, in the development of Turkic languages. The key linguistic issues raised within the framework of the congress—such as script reform, norms of the literary language, terminology, dialectology, and the idea of a common Turkic language—are examined from the perspective of theoretical linguistics. In addition, the article offers a comparative analysis of the roles played by the Uzbek and Azerbaijani languages in these processes, focusing on their phonetic, lexical, and grammatical features. Drawing on reliable sources and academic literature, the study reveals the impact of the resolutions of the First Turkological Congress on the subsequent formation and development of Turkic languages, including the Uzbek and Azerbaijani literary languages.

Keywords: First Turkological Congress, Turkic languages, theoretical linguistics, Uzbek language, Azerbaijani language, literary language, language reform, Latin script, pan-Turkic unity.